

Λαϊκισμός και εργατική ηγεμονία

Ένα φάντασμα πλανιέται πάνω από την Ευρώπη, το φάντασμα του... λαϊκισμού! Μετά την κατάρρευση του «υπαρκτού σοσιαλισμού» οι κυρίαρχες τάξεις ανακάλυψαν τον καινούργιο δαίμονα σε κάθε ρεύμα με αναφορά στα λαϊκά συμφέροντα. Οτιδήποτε παραπέμπει στις σκοτεινές λέξεις «λαός» και «ισότητα» λοιδορείται αμέσως ως λαϊκισμός, ο οποίος με τη σειρά του στηλιτεύεται όχι απλώς ως πολιτική δημαγωγία αλλά ως κάτι πολύ σοβαρότερο: ως πρωτεϊκός ολοκληρωτισμός. Ο Τσάβες; Ένας Λατίνος Στάλιν. Ο Λαφονταίν; Ένας ντροπαλός Χόνεκερ. Τα κινήματα κατά της παγκοσμιοποίησης και της Νέας Τάξης; Ο νέος «σοσιαλισμός των ηλιθίων», έγραφε, παραφράζοντας τον Ότο Μπάουερ, ο γνωστός Γάλλος δημοσιογράφος Ζακ Ζυλιάρ.

Δεν είναι δύσκολο να δει κανείς ότι ο «αντιλαϊκισμός» είναι η κατεξοχήν ιδεολογία των κοσμοπολίτικων ελίτ, των κερδισμένων από τον παγκοσμιοποιημένο νεοφιλελευθερισμό, ο οποίος κυκλοφορεί με το πλαστό διαβατήριό του «εκσυγχρονισμού». Ήδη η Μάργκαρετ Θάτσερ είχε αξιώσει από όλο τον «υπεύθυνο» κόσμο να αποδεχθεί όχι μόνο τη νίκη, αλλά και το αμετακίνητο του νεοφιλελευθερισμού, διακηρύσσοντας το διαβόητο δόγμα TINA - There Is No Alternative, δηλαδή «Δεν Υπάρχει Εναλλακτική Λύση»: κι όποιος δεν το βλέπει είτε είναι για τα σίδερα είτε νοσταλγεί τον Εμβέρ Χότζα. Ωστόσο, ο εξορκισμός του «λαϊκισμού» δεν περιορίστηκε στη νεοφιλελεύθερη Δεξιά. Έγινε το εθνικό σπορ για τους εκσυγχρονιστές όλων των παρατάξεων, που εκφράζουν κοινωνικά στρώματα με ανοδική κινητικότητα (πραγματική ή φαντασιακή), από τη σοσιαλδημοκρατία του Τρίτου Δρόμου μέχρι την «ανανεωτική, ευρωπαϊκή Αριστερά» του Λεωνίδα Κύρκου και των επιγόνων, οι οποίοι ασκούσαν ανέκαθεν εκ δεξιών κριτική στο «λαϊκισμό» του «τριτοκοσμικού» ΠΑΣΟΚ επί Ανδρέα Παπανδρέου.

Όσο για την επαναστατική Αριστερά, η σχέση της με τις έννοιες του λαού, της λαϊκότητας και του λαϊκισμού ποτέ δεν ήταν απλή υπόθεση. Ασφαλώς, από την εμφάνι-

Ο Πέτρος Παπακωνσταντίνου είναι δημοσιογράφος.

σή της ακόμη, με τη μορφή του Ιακωβινισμού στη Γαλλική Επανάσταση, η Αριστερά γεννιέται και αναπτύσσεται ως η πολιτική έκφραση του «λαού», δηλαδή ενός συνασπισμού ριζοσπαστικών μικροαστικών και πληθειακών-εργατικών στρωμάτων. Αν όμως ο Ιακωβινισμός έπαιξε προοδευτικό ρόλο στη συντριβή του παλιού καθεστώτος, η επιβίωσή του με τη μορφή του «αριστερού λαϊκισμού» δρούσε αρνητικά, τουλάχιστον μετά τις επαναστάσεις του 1830 και του 1848, που έφεραν για πρώτη φορά στο προσκήνιο την εργατική τάξη ως ανεξάρτητη επαναστατική δύναμη.

Αίφνης ο Γάλλος σοσιαλιστής Λουί-Ωγκίστ Μπλανκί έβλεπε την επανάσταση ως στρατιωτικό κίνημα μιας μικρής, συνωμοτικής πρωτοπορίας, η οποία θα κυβερνούσε για λογαριασμό «όλου του λαού», μη πιστεύοντας στη δυνατότητα της εργατικής τάξης να απελευθερωθεί και, πολύ περισσότερο, να αυτοκυβερνηθεί. Σε παρπλήσιο μήκος κύματος, ο Γερμανός προφήτης ενός αναρχοχριστιανικού λαϊκισμού Βίλχελμ Βάιτλινγκ οραματιζόταν ότι θα καταλύσει το υπάρχον σύστημα επικεφαλής ενός στρατού πρώην καταδίκων. Στο βιβλίο του *Προϊποθέσεις της Αρμονίας και της Ελευθερίας* (Garantien der Harmonie und Freiheit), έγραφε:

Βλέπω έναν νέο Μεσσία να έρχεται με το ξίφος του για να κάνει πράξη τη διδασκαλία του πρώτου. Με το θάρος του θα τοποθετηθεί επικεφαλής του επαναστατικού στρατού και θα τσακίσει το σάπιο οικοδόμημα της παλιάς κοινωνικής τάξης, θα βυθίσει τις πηγές των δακρύων στον ωκεανό της λησμονιάς και θα μετατρέψει τη γη σε παράδεισο.¹

Η όλη ανάπτυξη της επαναστατικής σοσιαλδημοκρατίας επί Μαρξ και Ένγκελς και του μπολσεβικισμού επί Λένιν εμπεριείχε την αντιπαράθεση με ποικίλα ρεύματα αριστερού λαϊκισμού—από τα πιο μεταρρυθμιστικά και ειρηνόφιλα μέχρι τα πιο βίαια και τρομοκρατικά—που διέλυαν την εργατική τάξη στον αδιαφοροποίητο «λαό» και το λαό στην «πατρίδα». Αργότερα όμως είναι τα ίδια τα κομμουνιστικά κόμματα που φέρνουν το «λαό» στην πρώτη γραμμή της στρατηγικής τους, με την πολιτική των λαϊκών μετώπων, της Λαϊκής Δημοκρατίας ή της «αντιμονοπωλιακής συμμαχίας» για κάποιου είδους «προχωρημένη Δημοκρατία». Η στρατηγική αυτή διευκόλυνε κατά κανόνα την πολιτική ηγεμονία της σοσιαλδημοκρατίας στο ευρύτερο μπλοκ των «μη προνομιούχων» και γέννησε—ως υγιή αλλά αδιέξοδη, όπως αποδείχθηκε, αντίδραση—τα ρεύματα του «εργατισμού» και της «προλεταριακής αυτονομίας», με πιο προχωρημένα φυλάκια στην Ιταλία των δεκαετιών του 1960 και του 1970.

Σήμερα, που η οξεία οικονομική κρίση και η εκτίναξη της ανεργίας διαμορφώνουν προϋποθέσεις κοινωνικών εκρήξεων οι οποίες θα βγάλουν στο δρόμο ευρείες λαϊκές μάζες, είναι αναγκαία η κριτική αποτίμηση αυτών των ιστορικών εμπειριών, ώστε να επανέλθουμε πιο ώριμα στο βασικό ερώτημα: Πώς μπορεί να χαραχτεί στον 21ο αιώνα μια πραγματικά λαϊκή πολιτική της Αριστεράς, μια γραμμή μαζών, χωρίς να συντριβεί στις Συμπληγάδες του μικροαστικού λαϊκισμού και του βολοντα-

ρίστικου εργατισμού; Η κεντρική θέση αυτού του άρθρου είναι ότι η πυξίδα για μια τέτοια πορεία βρίσκεται στη λενινιστική έννοια της εργατικής ηγεμονίας.

Οι ιδρυτές πατέρες του λαϊκισμού

Η κριτική ανάλυση του λαϊκισμού προσκρούει εξ αρχής σε μια οργανική δυσχέρεια, την εξαιρετική ανομοιομορφία του φαινομένου. Ακόμη κι αν αποφύγουμε την ακραία καταχρηστική, διασταλτική χρήση του όρου από όσους προσθέτουν στον θεωρητικό χυλό του λαϊκισμού απολύτως καθορισμένα ιστορικά φαινόμενα, όπως ο φασισμός και ο εθνικοσοσιαλισμός ή τα αριστερίζοντα εθνικοαπελευθερωτικά κινήματα του Τρίτου Κόσμου, παραμένει μια τεράστια γκάμα φαινομένων που έχουν πολιτογραφηθεί ως λαϊκιστικά: Ο απολυταρχικός λαϊκισμός του Βραζιλιάνου δικτάτορα, «πατέρα του έθνους», Γκετούλιο Βάργκας, τη δεκαετία του 1930, ο εργατίστικος λαϊκισμός του Αργεντίνου Χουάν Περόν, μια δεκαετία αργότερα, ο αγροτικός λαϊκισμός του Αλεξάντρ Σταμπολίσκι στη Βουλγαρία του Μεσοπολέμου, ο εθνικιστικός λαϊκισμός του Νάσερ στην Αίγυπτο των δεκαετιών του 1950 και του 1960, και πάει λέγοντας.

Συγγραφέας μιας περιεκτικής κοινωνικής ιστορίας του λαϊκισμού², ο Γκυ Ερμέ κάνει λόγο για τρεις «ιδρυτές-πατέρες» του φαινομένου: τους Ρώσους Ναρόντινικους, στο β' μισό του 19ου αιώνα (ο όρος «ναροντινισβέστο», δηλαδή λαϊκισμός, εμφανίζεται ακριβώς στη Ρωσία γύρω στο 1870), οπαδούς ενός είδους αγροτικού σοσιαλισμού με ροπή προς την τρομοκρατία· το κίνημα του στρατηγού Ζωρζ Μπουλανζέρ, στη Γαλλία της δεκαετίας του 1880, που αναζητά τη λύτρωση των πληβειώνων μαζών από την κατάρπτωση του χρεοκοπημένου κοινοβουλευτισμού στον καισαρισμό, σε μια δημοψηφισματικού τύπου δημοκρατία, που συσπειρώνει τις μάζες γύρω από έναν χαρισματικό ηγέτη, υπερβαίνοντας φαντασιακά το ρήγμα Δεξιάς – Αριστεράς· και το Κόμμα του Λαού στην Αμερική του τέλους του 19ου αιώνα, το οποίο στηρίζεται στους μικρούς, ανεξάρτητους αγρότες των Μεσοδυτικών Πολιτειών, εκφράζοντας την αντίθεσή τους όχι τόσο στον καπιταλισμό όσο στο τραπεζιτικό κεφάλαιο (ιδίως τον κανόνα του χρυσού) και στον πολιτισμό της πόλης εν γένει, αναζητά δε τη δικαίωσή του συμμετέχοντας ενεργά στο πολιτικό παιχνίδι.

Στην πορεία του 19ου αιώνα, η μετατόπιση του γεωγραφικού κέντρου βάρους του λαϊκισμού από την Ανατολή στη Δύση συνοδεύεται από την πολιτική του μεταβολή: τοποθετημένος στην Αριστερά, έως και την άκρα Αριστερά στην περίπτωση των Ναρόντινικων, ο λαϊκισμός ταλαντεύεται αμήχανα γύρω από το «κέντρο» στην περίπτωση του στρατηγού Μπουλανζέρ, για να στραφεί σε ένα τραγελαφικό κράμα αριστερών, αντικαπιταλιστικών και ακροδεξιών ρατσιστικών τάσεων στην τελευταία φάση εκφυλισμού του αμερικανικού Κόμματος του Λαού. Αυτές οι αρχετυπι-

κές, ιστορικές εμπειρίες ανατρέπουν τις ευρέως διαδεδομένες πλάνες της εποχής μας, που περιορίζουν το λαϊκιστικό φαινόμενο στην άκρα Δεξιά, τύπου Λεπέν, Μπερλουσκόνι ή Καρατζαφέρη, ή το τοποθετούν αναγκαστικά σε μετωπική ρήξη με το θεσμικό καθεστώς της αστικής, αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας.

Παίρνοντας αποστάσεις από παρόμοιες υπεραπλουστεύσεις ο Υβ Σνυρέλ αναζητά τον κοινό πυρήνα πολύ διαφορετικών κοινωνικοπολιτικών ρευμάτων στον «ορισμό» του λαϊκισμού βάσει των παρακάτω ειδοποιών χαρακτηριστικών:

(1) Ο “λαός” είναι ο κυρίαρχος του πολιτικού καθεστώτος και το μόνο νόμιμο σημείο αναφοράς για την ερμηνεία των κοινωνικών, οικονομικών και πολιτιστικών εξελίξεων. (2) Οι διευθύνουσες ελίτ, ιδίως εκείνες που ασκούν πολιτική εξουσία, έχουν προδώσει το “λαό” καθώς δεν ασκούν πλέον τις λειτουργίες για τις οποίες έχουν διαπίστευση. (3) Είναι αναγκαίο να αποκαταστήσουμε την πρωταρχικότητα του “λαού”, πράγμα που μπορεί να οδηγήσει στην καταξίωση μιας προηγούμενης εποχής, στην οποία πιστώνεται η αναγνώριση του “λαού”. Αυτό μπορεί να αποτελέσει τον πυρήνα του λαϊκισμού ως ιδεολογικού σχήματος και αποτελεί ένα σύνολο προβληματικών που μπορούν να αναπτυχθούν και εντός της δημοκρατικής διαδικασίας.³

Ενδιαφέρουσα, παρά την υπερβολική έμφαση που δίνει στο αγροτικό στοιχείο, είναι και η θεώρηση του Ντόναλντ Μακ Ράε, ο οποίος περιγράφει ως εξής τον πυρήνα της λαϊκιστικής πολιτικής στρατηγικής:

[...] θα χρησιμοποιούμε σωστά τον όρο λαϊκισμός όταν, κάτω από την απειλή κάποιου είδους εκσυγχρονισμού, εκβιομηχάνισης ή όπως αλλιώς ονομάσετε την απότομη αλλαγή, ένα κατά κύριο λόγο αγροτικό τμήμα της κοινωνίας υιοθετεί ως καταστατική αρχή της πολιτικής του δράσης την πίστη του σε μια κοινότητα και ένα Λαό (Volk) οργανικά ενάρετο. Ο λαϊκισμός είναι εξισωτικός, εναντίον όλων των ελίτ, αναζητά ένα μυθικό παρελθόν για να αναγεννήσει το παρόν, εμφανίζεται να αντιμάχεται το σφετερισμό (της λαϊκής κυριαρχίας) και συνωμοσίες ξένων δυνάμεων. Αρνείται να αποδεχθεί οποιοδήποτε δόγμα κοινωνικής, πολιτικής ή ιστορικής αναγκαιότητας, με συνέπεια να στρέφεται στην προσμονή μιας ξαφνικής, επερχόμενης Αποκάλυψης, η οποία θα διαμεσολαβηθεί από το χάρισμα ηρωικών ηγετών και νομοθετών, ένα είδος νέου Λυκούργου».⁴

Η καταλυτική κριτική του Λένιν

Η πρώτη συστηματική, μαρξιστική κριτική του λαϊκιστικού φαινομένου γίνεται από τον Λένιν, με το βιβλίο του *Τι είναι οι «φίλοι του λαού» και πώς πολεμούν τους σοσιαλδημοκράτες*⁵. Πολεμική στις θεωρητικές βάσεις των Ναρόντνικων, στηριγμένη

σε μια πρώτη προσπάθεια μαρξιστικής ανάλυσης του ρωσικού, κοινωνικού σχηματισμού, η εργασία αυτή του 1894 θα αναδείξει τον Λένιν, μόλις στα 24 χρόνια του, σε θεωρητικό της ρωσικής σοσιαλδημοκρατίας και θα κάνει το όνομά του να ακουστεί για πρώτη φορά στους ευρωπαϊκούς, σοσιαλιστικούς κύκλους.

Ο Λένιν υποβάλλει σε εμπειριστατωμένη κριτική την εξιδανίκευση της παραδοσιακής αγροτικής κοινότητας, η οποία, κατά τους Ναρόντνικους, δήθεν έμεινε ανέπαφη από την έλευση του βιομηχανικού καπιταλισμού και μπορούσε να αποτελέσει τη βάση για την οικοδόμηση ενός κατά βάσιν αγροτικού σοσιαλισμού, σύμφωνα με τις ρωσικές ιδιομορφίες. Ωστόσο, το έργο του έχει γενικότερη σημασία για την κατανόηση του λαϊκιστικού φαινομένου: αποκαλύπτει το λαϊκισμό ως έκφραση κοινωνικού ριζοσπαστισμού κατά βάσιν μικροαστικών στρωμάτων που απειλούνται με προλεταριοποίηση από την έλευση του καπιταλιστικού «εκσυγχρονισμού» και πασχίζουν να διατηρήσουν την ενδιάμεση, μικροαστική τους θέση. Με άλλα λόγια, *ο λαϊκισμός προβάλλει ως μορφή μικροαστικής ηγεμονίας, σε βάρος του προλεταριάτου, μέσα στον αδιαφοροποίητο «λαό»*. Γράφει χαρακτηριστικά ο Λένιν:

Αν δεν πάρετε τοις μετρητοίς τα παχιά λόγια για “λαϊκά συμφέροντα” και δοκιμάσετε να σκαλίσετε πιο βαθιά, θα δείτε ότι έχετε μπροστά σας τους πιο γνήσιους ιδεολογικούς εκπροσώπους της μικροαστικής τάξης, που ονειρεύεται τη βελτίωση, την υποστήριξη και την ανόρθωση του (“λαϊκού”, στη γλώσσα τους) νοικοκυριού της με διάφορες ασήμαντες προόδους και που δεν είναι καθόλου σε θέση να καταλάβει ότι στο πλαίσιο των σημερινών σχέσεων παραγωγής, όλες αυτές οι πρόοδοι δεν κάνουν τίποτ’ άλλο παρά να προλεταριοποιούν όλο και πιο βαθιά τις μάζες.⁶

Υπό αυτό το πρίσμα ο Λένιν υπογράμμιζε ότι «είναι αναγκαία η ρήξη με τις ιδέες του μικροαστικού σοσιαλισμού», οι οποίες «είναι αναμφισβήτητα αντιδραστικές στο βαθμό που παρουσιάζονται σαν σοσιαλιστικές θεωρίες»⁷. Μια θέση η οποία κατέληγε στο πρακτικό, οργανωτικό καθήκον της συγκρότησης ανεξάρτητου εργατικού κόμματος, σε ιδεολογική ρήξη με τους Ναρόντνικους.

Αμέσως μετά όμως ο Λένιν έθετε το ερώτημα «ποια πρέπει να είναι η (πολιτική) στάση της εργατικής τάξης απέναντι στη μικροαστική τάξη και τα προγράμματά της» και τόνιζε: «Σ’ αυτό το ερώτημα δεν μπορεί να απαντήσει κανείς αν δεν πάρει υπ’ όψιν του τον διπλό χαρακτήρα αυτής της τάξης... Η τάξη αυτή είναι προοδευτική στο βαθμό που διατυπώνει γενικές δημοκρατικές διεκδικήσεις... είναι αντιδραστική στο βαθμό που παλεύει για να διατηρήσει τη θέση της σαν μικροαστική τάξη, προσπαθώντας να συγκρατήσει, να στρέψει προς τα πίσω τη γενική ανάπτυξη της χώρας». Ο Λένιν πρότεινε μια γραμμή κοινής δράσης με τους πολιτικούς εκπροσώπους της μικροαστικής τάξης πάνω στο έδαφος του δημοκρατισμού, με στόχο την κατάκτηση της εργατικής, επαναστατικής ηγεμονίας στο ευρύτερο λαϊκό, δημοκρατικό

κίνημα. Μια λογική που αποτέλεσε την κόκκινη γραμμή όλης της στρατηγικής του αντίληψης μέχρι και τη νίκη της Οκτωβριανής Επανάστασης.

Ήδη, με αυτή την πρώτη θεωρητική του παρέμβαση, ο Λένιν τοποθετεί την κριτική του λαϊκισμού σε ένα έδαφος πολύ διαφορετικό από εκείνο του εργατισμού, ο οποίος στα λόγια αποθεώνει αλλά στην πράξη υποβαθμίζει την εργατική τάξη, στερώνοντας της τη δυνατότητα να ηγεμονεύσει στις δημοκρατικές διεκδικήσεις των ευρύτερων λαϊκών στρωμάτων. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο εργατισμός είχε μεγάλη διάδοση, στα νεανικά χρόνια του Λένιν, σε ένα ευρύ φάσμα σοσιαλιστικών ρευμάτων, από την «ορθόδοξη» σοσιαλδημοκρατία του Καρλ Κάουτσκυ μέχρι τον αναρχοσυνδικαλισμό του Ζωρζ Σορέλ. Αμφότεροι θεωρούσαν εκ προοιμίου αντιδραστικό το ρόλο των ενδιάμεσων, μικροαστικών στρωμάτων και εμφανίζονταν ως υπερασπιστές μιας αμιγώς «εργατικής» πολιτικής.

Βεβαίως, η άρνηση της προβληματικής περί κοινωνικών συμμαχιών και ηγεμονίας περιόριζε εκ προοιμίου το βιομηχανικό προλεταριάτο σε μειοψηφικό ρόλο. Η απάντηση σ' αυτό το ενοχλητικό ερώτημα ήταν, για τον μεν Κάουτσκυ, η αναμονή της «ωρίμανσης των αντικειμενικών προϋποθέσεων του σοσιαλισμού», με την καθήλωση, μέχρι τότε, του εργατικού κόμματος στην «ήρεμη» δουλειά της συνδικαλιστικής οργάνωσης, των εκλογικών μαχών και της θεωρητικής κατάρτισης, για τον δε Σορέλ, η αποθέωση της μεσσιανικής βίας και η καλλιέργεια του «μύθου» της αυθόρμητης, γενικής απεργίας. Το πού κατέληξαν και οι δύο αυτές λογικές είναι ευρέως γνωστό.

Ολόκληρη η ανάπτυξη του λενινισμού ήταν η αναίρεση του εργατισμού τόσο στη δεξιά όσο και στην αριστερή απόχρωσή του. Στο *Τι να κάνουμε* διαβάζουμε: «Η συνείδηση της εργατικής τάξης δεν μπορεί να είναι αληθινά πολιτική συνείδηση αν οι εργάτες δεν μάθουν να απαντούν σ' όλες χωρίς εξαίρεση τις περιπτώσεις αυθαιρεσίας και καταπίεσης, βίας και κατάχρησης, οποιεσδήποτε τάξεις κι αν αφορούν οι περιπτώσεις αυτές. [...] η αυτεπίγνωση της εργατικής τάξης συνδέεται αδιάρρηκτα με την πλήρη σαφήνεια [...] για τις αμοιβαίες σχέσεις μεταξύ όλων των τάξεων της σύγχρονης κοινωνίας»⁸. Γίνεται εδώ σαφές ότι, για τον Λένιν, οι συμμαχίες της εργατικής τάξης με άλλα εκμεταλλευόμενα και καταπιεζόμενα στρώματα δεν είναι απλά ζήτημα ευλύγιστης τακτικής, συγκέντρωσης ευρύτερων δυνάμεων, με τις αναπόφευκτες πολιτικές υποχωρήσεις που αυτό συνεπάγεται. *Πάνω απ' όλα, είναι προϋπόθεση για την ίδια την πολιτική αυτοσυνείδηση της εργατικής τάξης, κάτι που δεν μπορούν να πετύχουν, με όλες τις εκρήξεις τους, ο εργατισμός και ο αναρχοσυνδικαλισμός.*

Ο Γκράμσι και το «ιστορικό μπλοκ»

Υπό το πρίσμα της λενινιστικής θεωρίας και πράξης, η προβληματική του «λαϊκού» είναι η ίδια η προβληματική της εργατικής πολιτικής, αφού η κατασκευή ενός ορι-

σμένον «λαού» απέναντι σε έναν ορισμένο «συνασπισμό εξουσίας» είναι η βασική, καταστατική πράξη διχοτόμησης της κοινωνίας από την επαναστατική στρατηγική, που φιλοδοξεί να τη μετασχηματίσει εκ βάθρων.

Στο βιβλίο τους *Hegemony and Socialist Strategy*, ο Ερνέστο Λακλάου και η Σαντάλ Μουφ περιγράφουν το λενινισμό ως «επανάσταση ενάντια στο *Κεφάλαιο* του Μαρξ»⁹. Η λενινιστική έννοια της ηγεμονίας απορρέει, κατά τους συγγραφείς, από «την ανικανότητα της ρωσικής αστικής τάξης να φέρει σε πέρας την “κανονική” πάλη της για πολιτική ελευθερία, πράγμα που ανάγκασε την εργατική τάξη να επέμβει αποφασιστικά για να την πετύχει», μετατοπίζοντας έτσι τον αγώνα της σε ένα πεδίο που δεν θα ήταν «κανονικά» το δικό της. Χάρη σ’ αυτό το μεγάλο «άλμα πίστης», ο λενινισμός, πάντα κατά τους Λακλάου και Μουφ, οδηγήθηκε στην αντίληψη της μπερζιαλιστικής αλυσίδας, κατά την οποία ο αδύνατος κρίκος που προσφέρεται για τη σοσιαλιστική επανάσταση δεν βρίσκεται κατ’ ανάγκην στις πιο αναπτυγμένες βιομηχανικά χώρες αλλά στους κοινωνικούς σχηματισμούς με την πιο μεγάλη ένταση των οικονομικών και πολιτικών αντιθέσεων.

Η ανάλυση των δύο μεταμαρξιστών συγγραφέων παρουσιάζει πολλά ενδιαφέροντα στοιχεία, αστοχεί όμως όταν αντιπαραθέτει την «πολιτική ηγεμονία» του Λένιν στον «οικονομικό ντετερμινισμό» του Μαρξ. Αντιθέτως, ο πυρήνας της λενινιστικής λογικής της ηγεμονίας βρίσκεται ακριβώς στον Μαρξ, ο οποίος ήδη σε ένα από τα νεανικά του κείμενα, την *Κριτική της χειγκελιανής Φιλοσοφίας του Δικαίου*, έγραφε: Καμιά τάξη δεν μπορεί να ηγηθεί μιας επανάστασης δίχως να προκαλέσει μια στιγμή ενθουσιασμού μέσα της και μέσα στη μάζα, μια στιγμή όπου η τάξη αυτή συναδελφώνεται και συγχωνεύεται με ολόκληρη την κοινωνία, που οι άνθρωποι την μπερδεύουν με την κοινωνία και την αντιλαμβάνονται και την αναγνωρίζουν σαν τον καθολικό αντιπρόσωπό της [...]. Μόνο στο όνομα των καθολικών δικαιωμάτων της κοινωνίας, μια ιδιαίτερη τάξη μπορεί να διεκδικήσει για τον εαυτό της την καθολική κυριαρχία». Και αντίστροφα, «πρέπει όλα τα κουσούρια της κοινωνίας να συγκεντρωθούν σε μια άλλη τάξη, πρέπει μια ορισμένη κατάσταση να είναι η κατάσταση του γενικού σκανδάλου, η ενσάρκωση του καθολικού φραγμού, πρέπει μια ξεχωριστή κοινωνική σφαίρα να θεωρείται σαν το δημόσια αναγνωρισμένο έγκλημα ολόκληρης της κοινωνίας, έτσι που η απελευθέρωση από τούτη τη σφαίρα να φαίνεται σαν η καθολική απελευθέρωση».¹⁰

Εξίσου άστοχη είναι η διαδεδομένη απόπειρα να αντιπαρατεθεί ο «δεσποτικός, ανατολικός μαρξισμός» του Λένιν στον «δημοκρατικό, δυτικό μαρξισμό» του κατεξοχήν θεωρητικού της ηγεμονίας Αντόνιο Γκράμσι. Αν και είναι αλήθεια ότι ο Γκράμσι βρίσκεται πιο κοντά, ως προς τις προσλαμβάνουσες παραστάσεις και τα πιεστικά καθήκοντα του κινήματος, στο εκλεπτυσμένο πολιτικό και ιδεολογικό εποικοδόμημα των ώριμων, βιομηχανικών δημοκρατιών, σημείο αφετηρίας των επεξεργασιών του γύρω από την εργατική ηγεμονία, όπως κατ’ επανάληψη τόνισε ο ίδιος,

ήταν ακριβώς η θεωρία και η πρακτική πείρα του λενινισμού. Κοινός παρονομαστής είναι η άρση της εργατικής τάξης πάνω από τα στενά, κορποκρατίστικα συμφέροντα και η ανάδειξή της στον μόνο συνεπή εκφραστή της κοινωνικής χειραφέτησης σε όλες τις μορφές της, της τάξης που θα καταργήσει κάθε μορφή εκμετάλλευσης, καταπίεσης και ανισοτιμίας.

Κατά τον Γκράμσι, στις ώριμες καπιταλιστικές κοινωνίες το κράτος θυμίζει τον μυθικό Κένταυρο, που ήταν μισός άνθρωπος και μισός ζώο, καθώς αντιπροσωπεύει ένα συνδυασμό κυριαρχίας και ηγεμονίας, καταστολής και συναίνεσης. Είναι ακριβώς οι πολλαπλές οχρωματικές γραμμές του αναπτυσσόμενου καπιταλιστικού κράτους που καθιστούν πιο δύσκολη, σε σύγκριση με τις απολυταρχικές κοινωνίες της Ανατολής, την επαναστατική ανατροπή: ο κεραυνοβόλος «πόλεμος κινήσεων» δίνει τη θέση του σε έναν πιο μακρόχρονο «πόλεμο θέσεων», ο οποίος βέβαια κάποια στιγμή πρέπει να μετασχηματιστεί σε πόλεμο κινήσεων, δηλαδή λαϊκή εξέγερση.

Έτσι, ο Γκράμσι βλέπει κάτω από ένα νέο φως το ρόλο του επαναστατικού κόμματος, ως τον *Σύγχρονο Ηγεμόνα*, όπως είναι ο τίτλος μιας σχετικής μελέτης του που παραπέμπει στον κλασικό *Ηγεμόνα* του Μακιαβέλι. «Ο σύγχρονος Ηγεμόνας», γράφει ο Γκράμσι, «ο μυθικός Ηγεμόνας, δεν μπορεί να είναι ένα πραγματικό πρόσωπο, ένα συγκεκριμένο άτομο. Μπορεί να είναι μόνο ένας οργανισμός, ένα σύνθετο προϊόν μιας κοινωνίας όπου μια ορισμένη συλλογική θέληση, η οποία έχει ως ένα βαθμό ήδη αναγνωριστεί και επιβεβαιωθεί στη δράση, αρχίζει να παίρνει συγκεκριμένη μορφή. Η Ιστορία μάς έχει ήδη δώσει αυτόν τον οργανισμό και αυτός είναι το (σ.σ. κομμουνιστικό) πολιτικό κόμμα»¹¹. Ασκώντας αυστηρή κριτική στον μηδενιστικό αναρχοσυνδικαλισμό και την αποθέωση του αυθόρμητου από τον Σορέλ, σημειώνει: «Πέρα από το γεγονός ότι η καταστροφή και η άρνηση δεν μπορούν να υπάρξουν χωρίς μια έστω έμμεση αντίληψη δημιουργίας και θέσης, στην περίπτωση του Σορέλ είναι καθαρό ότι πίσω από τον αυθορμητισμό κρύβεται μια ολότελα μηχανιστική θεώρηση, πίσω από την “ελευθερία της βούλησης και της ζωτικής δύναμης”, ο μέγιστος ντετερμινισμός». Σχετικά δε με την έντονη απέχθεια του Σορέλ για τον Ιακωβινισμό, ως ενσάρκωση έλλογης, οργανωμένης πολιτικής δύναμης, ο Γκράμσι σημειώνει ότι «ο σύγχρονος Ηγεμόνας πρέπει να έχει ένα ιακωβίνικο μέρος», με την έννοια «της συγκεκριμένης διαμόρφωσης και δράσης μιας συλλογικής βούλησης, η οποία τουλάχιστον από ορισμένες απόψεις ήταν μια πρωτότυπη, *ex novo* δημιουργία». Φυσικά, η «συλλογική βούληση» δεν έχει για τον Γκράμσι καμία βολονταριστική χροιά: «η βούληση νοείται ως λειτουργική συνειδητοποίηση της ιστορικής αναγκαιότητας, ως πρωταγωνιστής του πραγματικού και αποτελεσματικού ιστορικού δράματος»¹².

Μια από τις πλέον διαδεδομένες παρανοήσεις της γκραμισιανής προβληματικής περί ηγεμονίας είναι εκείνη που την αντιλαμβάνεται μονοδιάστατα, ως «παιδαγωγικό» έργο των οργανικών διανοουμένων της εργατικής τάξης, δηλαδή των κομμουνιστών, εναντίον των αστικών ιδεών. Όπως σωστά τονίζει ωστόσο ο Νίκος Που-

λαντζάς, αυτή η προσέγγιση προέρχεται από τη χεγκελιανή οπτική του Λούκατς, ο οποίος «ανάγει τη συγκρότηση της πολιτικής κυριαρχίας όχι στην επιστημονική ανάλυση των αντικειμενικών παραγόντων ενός κοινωνικού συνασπισμού αλλά στη θεματική της “ταξικής συνείδησης” ως του αποφασιστικού παράγοντα κάθε πολιτικής». Αντίθετα, η γκράμσιανή έννοια της ηγεμονίας «σαφέστατα δεν μπορεί να αναχθεί στη “συνείδηση” μιας τάξης, η οποία διαποτίζει όλη την κοινωνία με τη δική της “σύλληψη του κόσμου”. Επομένως, η ηγεμονία δεν μπορεί να εφαρμοστεί αποκλειστικά στη σφαίρα των ιδεολογιών, όπως τη θέλει το σχήμα του Λούκατς. Μπορεί να εφαρμοστεί όμως στο πεδίο των αντικειμενικών συντεταγμένων της πολιτικής κυριαρχίας εντός του συγκεκριμένου κοινωνικού σχηματισμού» (η υπογράμμιση του συγγραφέα)¹³.

Σε μια άλλη μελέτη του ο Πουλαντζάς τονίζει ότι, για τον Γκράμσι, η ιδεολογία δεν ήταν μόνο «σύνολο ιδεών, εθίμων και ηθών» αλλά και κάτι που «ενσωματώνεται, σε μεγάλο βαθμό, σε θεσμούς», όπως τα πολιτικά κόμματα, η Εκκλησία, η εκπαίδευση και τα μέσα ενημέρωσης – με άλλα λόγια οι ιδεολογικοί μηχανισμοί του κράτους¹⁴.

Εντέλει, η πάλη για την ηγεμονία δεν είναι απλά και μόνο πάλη ιδεών ενάντια σε ιδέες, αλλά η συγκρότηση ενός «ιστορικού μπλοκ» (Γκράμσι) ανατροπής μέσα από τις πολλαπλές εμπειρίες της ταξικής πάλης σε όλα τα επίπεδα, από τη στοιχειακή οικονομική πάλη μέχρι τον πολιτικό, πανεθνικό αγώνα. Όπως τονίζει ο Κάουτσκυ σε ένα από τα πιο επαναστατικά έργα του με τίτλο *Ο δρόμος προς την εξουσία* (1909):

Το σοσιαλιστικό κίνημα κάνει ό,τι μπορεί για την ανάπτυξη της εργατικής συνείδησης. Εδώ κάνει χρήση του θεωρητικού του οπλοστασίου, αλλά αυτό δεν αρκεί από μόνο του. Περισσότερο αποτελεσματική για τη συνειδητοποίηση της δύναμης της εργατικής τάξης από οποιαδήποτε θεωρία είναι η πράξη. Είναι μέσω των νικών στον αγώνα εναντίον των ταξικών εχθρών της εργασίας που το σοσιαλιστικό κίνημα επιδεικνύει τη δύναμη του προλεταριάτου.¹⁵

Ευρωκομμουνισμός και εργατισμός

Είναι γνωστό ότι στα μεταπολεμικά χρόνια το ιταλικό Κ.Κ. προχώρησε στη διαστροφή των γκράμσιανών αναλύσεων περί ηγεμονίας για να στηρίξει μια ρεφορμιστική στρατηγική για το «σοσιαλισμό», οργανικό στοιχείο της οποίας ήταν η υποκατάσταση κάθε ταξικής προβληματικής από την αναφορά στο «λαό». Βεβαίως, το ευρωκομμουνιστικό υπόδειγμα διαφοροποιείται σε καίρια στοιχεία του από τα κλασικά λαϊκιστικά πρότυπα, ιδιαίτερα αναφορικά με το ρόλο του πολιτικού χρόνου, καθώς δεν προσβλέπει σε μια Αποκαλυπτική, «εδώ και τώρα» λύση του κοινωνικού

δράματος, αλλά σε μια αργή, ήρεμη πορεία μεταρρυθμίσεων. Σε κάθε περίπτωση, η υποκατάσταση της προβληματικής της εργατικής ηγεμονίας από εκείνη της εκλογικής πλειοψηφίας του κόμματος σηματοδοτεί τη μεταπήδηση στο έδαφος της μικροαστικής και αστικής πολιτικής. Σε μια εκτενή συνέντευξή του, ο Αντόνιο Νέγκρι εύστοχα σημείωνε τα εξής για το μεταπολεμικό ιταλικό Κ.Κ. του Τολιάτι και των επιγόνων του:

Ο Τολιατισμός ήταν η ιδεολογία του συμβιβασμού, της σύνθεσης με κάθε τρόπο, του συμβιβασμού με κάθε μέσο, στη βάση μιας σκέψης που ήταν περισσότερο ο γκομπερτιανός παρά ο γκραμισιανός ιστορικισμός. Οι λαϊκές δυνάμεις, αυτές ήταν το υποκείμενο. Ο όρος τάξη είχε ολότελα εξαφανιστεί από την κυκλοφορία, εκτός από τις περιπτώσεις λιτανείας... Η σχέση δημοκρατίας – σοσιαλισμού αντιμετωπίζεται γενικά με οργανικούς όρους σαν μια διαδικασία συνέχειας στο εσωτερικό της καπιταλιστικής ανάπτυξης.¹⁶

Ωστόσο, η μετατόπιση αυτού του είδους, αν και βρήκε αναμφίβολα την πιο προχωρημένη έκφρασή της στο κόμμα του Τολιάτι και του Μπερλίνγκουερ, δεν περιορίστηκε εκεί. Με τη μία ή την άλλη μορφή, σφράγισε όλα τα μεγάλα κομμουνιστικά κόμματα της Δύσης, τα οποία μοιράζονταν τις αναλύσεις του ΚΚΣΕ και του γαλλικού Κ.Κ. περί «κρατικομονοπωλιακού καπιταλισμού», διχοτομώντας την κοινωνία σε «μια χούφτα μονοπώλια που ελέγχουν το κράτος», από τη μια μεριά, και στην «ευρύτατη λαϊκή πλειοψηφία», από την άλλη. Μια στρατηγική η οποία κατέληγε πρακτικά σε πολιτική ουράς έναντι της σοσιαλδημοκρατίας, με τυπικές εκφράσεις το κοινό πρόγραμμα Μιτεράν – Μαρσέ και τη γραμμή του 17%, της «πραγματικής αλλαγής» και του «αθροίσματος των δημοκρατικών δυνάμεων» στην περίπτωση του ΚΚΕ.

Ας σημειωθεί ότι αυτή η στρατηγική συνοδευόταν συχνά από στοιχεία λαϊκισμού στη μορφή του αντιδιανοουμενισμού. Η εξύμνηση της «έμφυτης προλεταριακής πειθαρχίας» απέναντι στις «αιώνιες, μικροαστικές ταλαντεύσεις της διανοήσης» αφενός μεν δικαιολογούσε την παθητική ή και πυροσβεστική στάση κομματικών ηγεσιών απέναντι σε εκρήξεις κοινωνικού ριζοσπαστισμού, τύπου γαλλικού Μάη του '68, αφετέρου δε ενθάρρυνε τα χειρότερα στοιχεία της κομματικά στρατευμένης εργατικής τάξης, την οποία η μικροαστική, κομματική γραφειοκρατία προόριζε για το ρόλο του χειροκροτητή και του αφισοκολλητή.

Ως αντίδραση σε αυτή την εκφυλιστική πορεία εμφανίστηκαν διάφορα ετερόδοξα ρεύματα με αναφορά στην εργατική τάξη: Για παράδειγμα, η ομάδα «Σοσιαλισμός ή Βαρβαρότητα» του Καστοριάδη και του Λεφόρ, που είχε ξεκόψει από τον παραδοσιακό τροτσκισμό, μια τάση του αμερικανικού σοσιαλιστικού περιοδικού *Monthly Review*, υπό τον παλιό μεταλλεργάτη Χάρου Μπρέιβερμαν, συγγραφέα της πολύ σπουδαίας μελέτης *Εργασία και μονοπωλιακό κεφάλαιο*, και εκπρόσωποι του γαλλικού νεομαοϊσμού, όπως ο Μπενζαμέν Κοριά με τις σημαντικές αναλύσεις του

για τον ταξικό ρόλο της τεχνολογίας στην παραγωγή. Αναμφίβολα όμως τη μεγαλύτερη σε διάρκεια, βάθος επεξεργασιών και μαζική απήχηση επιρροή άσκησε ο ιταλικός εργατισμός (operaismo) των Τρόντι, Νέγκρι κ.ά., ο οποίος έπαιξε πρωταγωνιστικό ρόλο στον παρατεταμένο «ιταλικό Μάη» της περιόδου 1968-1978 και τροφοδότησε τα ρεύματα της Lotta Continua (Διαρκής πάλη) και της Potere Operaio (Εργατική εξουσία).

Θα ήταν πολιτική στενοκεφαλιά να αρνηθεί κανείς το γόνιμο φορτίο αυτών των ρευμάτων και ιδιαίτερα τις θετικές συνεισφορές του ιταλικού εργατισμού σε σειρά κρίσιμων μετώπων: τη λογική της σύνδεσης, τόσο στο επίπεδο της άμεσης, οργανωτικοπολιτικής παρέμβασης, όσο και εκείνο της θεωρητικής ανάλυσης με τις πραγματικές διεργασίες στους τόπους παραγωγής και ιδιαίτερα στα μεγάλα εργοστάσια· την καταλυτική κριτική του τεύλορισμού (τον οποίο εσφαλμένα είχαν αποδεχθεί και οι μπολσεβίκοι) και γενικότερα της επιστράτευσης της τεχνικής ως ταξικού όπλου για την αποειδίκευση-αποδυνάμωση του «εργάτη-μάζα»· την κατανόηση και επικοινωνία με τις «μοριακές-στοιχειακές» μορφές της ταξικής πάλης, από το σαμποτάζ της παραγωγής μέχρι τις άγριες απεργίες· την καταπολέμηση του κοινοβουλευτισμού και του λαϊκισμού από ταξική σκοπιά.

Ωστόσο, τα όρια αυτού του ρεύματος ήταν εξ αρχής πολύ στενά καθώς, μαζί με τα απόνερα των Τολιάτι – Μπερλίνγκουερ, πέταγε και τη γόνιμη επαναστατική παράδοση των Λένιν – Γκράμσι. Το οργανικό πρόβλημα του εργατισμού δεν ήταν μόνο ότι, μαζί με τον αριστερό λαϊκισμό και τη ρεφορμιστική «αντιμονοπωλιακή» στρατηγική της «προχωρημένης δημοκρατίας», αρνιόταν κάθε γραμμή κοινωνικών συμμαχιών, εργατικής ηγεμονίας σε ένα ιστορικό μπλοκ αντικαπιταλιστικής ανατροπής. Ήταν κυρίως ότι αρνιόταν ή περιοριζε ασφυκτικά εξ αρχής κάθε μορφή πολιτικής διαμεσολάβησης, υπό το κράτος μιας υπεραισιόδοξης οπτικής για τον «αντικειμενικά επαναστατικό» χαρακτήρα της αυθόρμητης εργατικής πάλης.

Χαρακτηριστική είναι, από αυτή την άποψη, η εκ πρώτης (και εκ δευτέρας) όψης παροδοξολογία του Μάριο Τρόντι, κατά τον οποίο «η στρατηγική ανήκει στην εργατική τάξη και η τακτική στο κόμμα». Εξηγώντας αυτή την υποτιθέμενη «αντιτροφή», ο Τρόντι έγραφε:

Σήμερα, η στρατηγική οπτική της εργατικής τάξης είναι τόσο ξεκάθαρη, ώστε να αναρωτιόμαστε μήπως φτάνει, ακριβώς σήμερα, στον ανώτατο βαθμό ωριμότητας. Ανακάλυψε (ή ξαναβρήκε) το αληθινό μυστικό, το οποίο θα γίνει η θανατική καταδίκη του ταξικού της εχθρού: την πολιτική ικανότητα να εξαναγκάσει το κεφάλαιο σε μεταρρυθμιστισμό και μετά να χρησιμοποιήσει αποφασιστικά αυτόν τον μεταρρυθμιστισμό για την εργατική επανάσταση... Η εργατική τάξη έχει αφήσει στα χέρια των παραδοσιακών της οργανώσεων [σ.σ. κόμμα και συνδικάτα] όλα τα προβλήματα της τακτικής, ενώ διατηρεί για τον εαυτό της μια αυτόνομη, στρατηγική οπτική, ελεύθερη από περιορισμούς και συμβιβασμούς.¹⁷

Μια τόσο αισιόδοξη οπτική της «προλεταριακής αυτονομίας» δεν μπορεί παρά να περιορίζει το εργατικό κόμμα σε στοιχειώδη καθήκοντα διασύνδεσης και οργανωτικής στήριξης των επιμέρους συγκρούσεων, όπως περιγράφει στο ίδιο δοκίμιο ο Τρόντι:

Το σημείο αφετηρίας μας θα μπορούσε να είναι η αποκάλυψη συγκεκριμένων μορφών εργατικού αγώνα που θέτουν σε κίνηση ένα συγκεκριμένο είδος καπιταλιστικής ανάπτυξης προς την κατεύθυνση της επανάστασης. Έπειτα θα μπορούσαμε να εξετάσουμε πώς να αρθρώσουμε αυτές τις εμπειρίες στους κόλπους της εργατικής τάξης, επιλέγοντας υποκειμενικά τα κομβικά σημεία στα οποία μπορούμε να πλήξουμε την καπιταλιστική παραγωγή. Πάνω σ' αυτή τη βάση, μέσω αλληπάλληλων δοκιμών και διορθώσεων, θα μπορούσαμε να προσεγγίσουμε το πρόβλημα της δημιουργίας μιας σχέσης, μιας νέας, εξελισσόμενης οργάνωσης που θα ανταποκρίνεται στις απαιτήσεις αυτών των αγώνων.¹⁸

Μια δεκαετία αργότερα, παρά την εκτόνωση του «ιταλικού Μάη» και τον εκφυλισμό του «εργατισμού», ο Αντόνιο Νέγκρι θα επιμένει στην υπεραισιόδοξία της δεκαετίας του 1960 κάνοντας την αδυναμία αρετή: μετατοπίζει τη συζήτηση από την εργατική επανάσταση που δεν γίνεται, στις «αντιεξουσίες», οι οποίες υποτίθεται ότι πραγματώνονται σχεδόν αυθόρμητα γύρω μας:

Η επαναστατική διαδικασία είναι το δυναμικό και συνεκτικό σύνολο μιας συνεχούς άσκησης αντιεξουσίας και πραγμάτωσης μιας εναλλακτικής ζωής. Πρόκειται για μια διάσταση εκρηκτική (που όμως δεν παύει γι' αυτό να είναι αρμονική) αυτής της επιμονής πάνω στις διάφορες ειδικές συμπεριφορές. Χρέος μας είναι να επισημάνουμε αυτό το διαλεκτικό παιχνίδι και να το στρέψουμε ενάντια στην εξουσία.¹⁹

Από εκεί και πέρα, ο δρόμος για να περάσουμε από τον Νέγκρι του «εργάτη-μάζα» και του «κοινωνικού εργάτη» στον Νέγκρι της «Αυτοκρατορίας» και του «Πλήθους», αριστερού ψάλλτη των αστικών ιδεολογημάτων περί παγκοσμιοποίησης, τέλους του ιμπεριαλισμού και νέας οικονομίας της γνώσης, είναι ορθάνοιχτος. Η ειρωνεία της ιστορίας είναι ότι ο πρώην μαρξιστής-εργατιστής, που καταπολέμησε με τόσο πάθος το λαϊκισμό, καταλήγει να αναπαράγει καίρια στοιχεία της πολιτικής λογικής του: Τη διάλυση της εργατικής τάξης μέσα στο «πλήθος» (multitude) και την άρνηση κάθε έννοιας πολιτικού χρόνου, με την εμμονή στην «εδώ και τώρα» (φανασιακή) χειραφέτηση των «αντιεξουσιών».

Δεξιός λαϊκισμός και μεταμοντέρνα Αριστερά

Η συζήτηση περί λαϊκισμού επανέρχεται στην επικαιρότητα στις μέρες μας, με την εκδήλωση της χειρότερης κρίσης του παγκόσμιου καπιταλισμού από τον Μεσοπόλεμο. Αν και ο όρος χρησιμοποιείται καταχρηστικά από τις ελίτ των κυρίαρχων τάξεων για να δαιμονοποιηθούν εκ των προτέρων οι λαϊκές διεκδικήσεις και οι αριστερές πολιτικές, στην πραγματικότητα ο υπαρκτός λαϊκισμός του καιρού μας, τουλάχιστον στις ιμπεριαλιστικές μητροπόλεις, είναι κατά κύριο λόγο ο λαϊκισμός της... Δεξιάς!

Μάλιστα, αυτή τη φορά δεν πρόκειται για τον «ακραίο», φασίζοντα λαϊκισμό των Λεπέν, Φίνι και Μπόσι – αυτοί έπαιξαν περισσότερο το ρόλο του «λαγού», για να τραβήξουν προς τα δεξιά ολόκληρο το πολιτικό σκηνικό – αλλά για τον περισσότερο αποδεκτό, κυβερνώντα λαϊκισμό των Σαρκοζύ, Μπερλουσκόνι και πάει λέγοντας. Η διαβόητη πρωτοβουλία του Γάλλου προέδρου να ανοίξει διάλογο περί «εθνικής ταυτότητας» με έντονα ξενοφοβικές αποχρώσεις και το αντιμεταναστευτικό πογκρόμ του Ιταλού πρωθυπουργού, τα στρατόπεδα συγκέντρωσης μεταναστών και οι «περιπολίεις εθελοντών» εναντίον των ξένων μαρτυρούν ότι ιδέες και πρακτικές που μέχρι χθες θα στηλιτεύονταν ως ρατσισμός της Ακροδεξιάς γίνονται αξιοσέβαστα στοιχεία του κατεστημένου, κυβερνητικού πολιτικού λόγου.

Το επικίνδυνο αυτό φαινόμενο αντανακλά την αδυναμία των κατεστημένων δυνάμεων να διαμορφώσουν, στις συνθήκες της κρίσης, ένα θετικό πρότυπο στη θέση των χρεοκοπημένων, νεοφιλελεύθερων μύθων. Ως αποτέλεσμα, η «ασφάλεια» αναγορεύεται στην τελευταία μεγάλη ιδέα που μπορεί να προσφέρει το σύστημα στα λαϊκά στρώματα. Η κατάρρευση των κοσμοπολίτικων προτύπων περί παγκοσμιοποίησης λόγω της κρίσης ενισχύει, στους κόλπους της κυρίαρχης τάξης, τα ρεύματα που τάσσονται υπέρ ενός ισχυρού, εθνοκεντρικού έντονα πατερναλιστικού κράτους (κυρίως απέναντι στα μικροαστικά στρώματα). Αυτό ακριβώς αποτυπώθηκε με τη νίκη της «λαϊκής Δεξιάς» του Σαμαρά απέναντι στη δογματικά νεοφιλελεύθερη και κοσμοπολίτικη Μπακογιάννη, στη μάχη για την αρχηγία της Νέας Δημοκρατίας.

Στο απέναντι στρατόπεδο, η μεν πολιτική Αριστερά γλείφει ακόμη τις πληγές του 1989, αδυνατώντας να οικοδομήσει στο λόγο και στην πρακτική της μια ορατή στρατηγική αντικαπιταλιστικής απάντησης στην κρίση, η δε εργατική τάξη μπήκε στην κρίση του 2008 σε συνθήκες αποδυνάμωσης, λόγω της ήδη εκτεταμένης ανεργίας, της αποδιάρθρωσης των εργασιακών σχέσεων και της συρρίκνωσης της οργανωμένης δύναμης των συνδικάτων. Μια κατάσταση πολύ διαφορετική από την κρίση των αρχών της δεκαετίας του 1970, όπου η σχεδόν πλήρης απασχόληση και η ισχύς των συνδικάτων επέτρεψαν στην εργατική τάξη να δώσει επί μία δεκαετία πολύ σκληρές μάχες, μέχρις ότου υποταχθεί στην επιβολή της νεοφιλελεύθερης αναδιάρθρωσης.

Οι συνθήκες αυτές περιορίζουν τα όρια των στενά οικονομικών αγώνων στην

επιχείρηση ή στον κλάδο (εκτός από τις περιπτώσεις αμυντικών αγώνων επιβίωσης, π.χ. στην περίπτωση κλεισίματος επιχειρήσεων, όταν ο αντίπαλος δεν αφήνει άλλο δρόμο από τη λυσσαλέα αντίσταση μέχρι τελικής πτώσεως), ενώ ευνοούν τον πολιτικό, πανεθνικό αγώνα για την επιβολή μιας συνολικής εργατικής-λαϊκής απάντησης στην κρίση. Αν όμως δεν γίνουν γρήγορα βήματα υπέρβασης του κατακερματισμού, της ιδεολογικής σύγχυσης και της στρατηγικής ανεπάρκειας της Αριστεράς, οι λαϊκές αντιδράσεις, που μπορεί να πάρουν και εξεγερτικές μορφές, στο στίλ του πολυσυζητημένου «εργατικού Δεκέμβρη», κινδυνεύουν να εκφυλιστούν γρήγορα σε μηδενιστικές, αναρχίζουσες, αυτοκαταστροφικές κατευθύνσεις.

Σ' αυτό το φόντο, ο Λακλάου έχει δίκιο όταν αποφαινεται ότι «η απόρριψη του λαϊκισμού με αποτροπισμό υπονοεί την απόρριψη της αριστερής πολιτικής *tout court*» και ότι «η κατασκευή ενός ορισμένου λαού αποτελεί την πολιτική πράξη *par excellence*»²⁰. Με άλλα λόγια, η χάραξη μιας στρατηγικής αριστερής ηγεμονίας επανέρχεται στην ημερήσια διάταξη.

Ωστόσο, ο Αργεντίνος θεωρητικός δίνει λάθος απάντηση στο σωστό ερώτημα που έχει θέσει. Ήδη, στο κλασικό βιβλίο που συνέγραψε με τη Μουφ, υποστηρίζει ότι ο «πλουραλισμός των υποκειμένων» –μεταξύ των οποίων αναφέρει τη «νέα εργατική γενιά, ο πολιτισμός της οποίας διαφέρει ριζικά από εκείνον των ηλικιωμένων εργατών», τους μετανάστες, τις γυναίκες κ.λπ.– «δεν μπορεί να απαλειφθεί για να προκύψει ως διά μαγείας μία ενιαία εργατική τάξη». Υπό αυτό δε το πρίσμα προβάλλει μια μεταμοντέρνα στρατηγική χαλαρών, προσωρινών «αρθρώσεων ενάντια στη νεοφιλελεύθερη κατεύθυνση, μιας σειράς δημοκρατικών αντιστάσεων στο μετασχηματισμό των κοινωνικών σχέσεων», με ορίζοντα μια όχι και τόσο σαφή «ριζοσπαστική δημοκρατία»²¹. Δεν είναι δύσκολο να δει κανείς ότι αυτός ο λόγος εκφυλίζεται σε θεωρητικό στήριγμα της μεταλλαγμένης, «μεταταξικής» σοσιαλδημοκρατίας του Τρίτου Δρόμου.

Η χάραξη αριστερής στρατηγικής ξεφεύγει από τα όρια αυτού του άρθρου αλλά και από τις δυνατότητες οποιουδήποτε μεμονωμένου προσώπου, αφού δεν μπορεί παρά να είναι προϊόν πρακτικής και θεωρητικής δράσης του «συλλογικού, οργανικού διανοούμενου» της εργατικής τάξης, δηλαδή της επαναστατικής Αριστεράς. Προϋποθέτει πάντως ένα πρόγραμμα αντικαπιταλιστικής απάντησης στην κρίση, πάνω στο οποίο θα επιδιωχθεί να οικοδομηθεί ένα νέο ιστορικό μπλοκ της εργατικής τάξης, της διανοήσης και του «πληβειακού» προλεταριάτου (χρόνια άνεργοι, μετανάστες χωρίς χαρτιά, νεολαία της εργασιακής περιπλάνησης, αγροτικά στρώματα που έχουν περιπέσει σε κατάσταση οιονεί εργατικής τάξης της υπαίθρου κ.ά.). Μια τέτοια προσπάθεια θα διευκολυνθεί τα μέγιστα αν καλυφθεί ένα από τα μεγαλύτερα κενά της θεωρητικής παραγωγής στη χώρα μας – παρά τις αξιόλογες προσπάθειες που έχουν γίνει μεταπολιτευτικά από τον Γιάννη Μηλιό²², τον Γιώργο Σταμάτη και άλλους αριστερούς θεωρητικούς –, η μαρξιστική ανάλυση του ελληνικού, κοινωνι-

κού σχηματισμού. Ας θυμηθούμε ότι το πρώτο μεγάλο θεωρητικό έργο του Λένιν, πάνω στο οποίο βασίστηκε η οικοδόμηση του μπολσεβίκικου κόμματος, ήταν *Η ανάπτυξη του καπιταλισμού στη Ρωσία*.

Σημειώσεις

1. Αναφέρεται από τον Κάουτσκι στο Karl Kautsky, *The Dictatorship of the Proletariat*, www.marxists.org.
2. G. Hermet, *Les populismes dans le monde: une histoire sociologique, XIXe-XXe siècle*, Fayard, 2001.
3. Y. Surel, “Belrusconi, leader populist?”, στο *La tentation populiste en Europe*, La Decouverte, 2003.
4. D. MacRae, “Populism as ideology”, στο E. Ionescu/G. Gellner (επιμ.), *Populism: Its Meaning and National Characteristics*, Macmillan, 1969.
5. Β. Ι. Λένιν, *Άπαντα*, τ. 1, Σύγχρονη Εποχή, 1983.
6. Στο ίδιο, σ. 305
7. Στο ίδιο, σ. 296.
8. Β. Ι. Λένιν, «Τι να κάνουμε», *Άπαντα*, τ. 6, Σύγχρονη Εποχή, 1981, σ. 70.
9. E. Laclau/Ch. Mouffe, *Hegemony and Socialist Strategy*, Verso, 2001.
10. Κ. Μαξ, «Συμβολή στην κριτική της χεγκελιανής φιλοσοφίας του δικαίου», στο *Εβραϊκό Ζήτημα*, Οδυσσέας, 2006, σ. 135-136.
11. A. Gramsci, *The Modern Prince*, www.marxists.org.
12. Στο ίδιο.
13. N. Poulantzas, “Marxist Political Theory in Great Britain”, στο *Poulantzas Reader*, Verso, 2008.
14. N. Poulantzas, “The Problem of the Capitalist State”, στο *Poulantzas Reader*, Verso, 2008.
15. K. Kautsky, *The Road to Power*, www.marxists.org.
16. Α. Νέγκρι, *Από τον εργάτη-μάζα στον κοινωνικό εργάτη*, Κομμούνια, 1983.
17. M. Tronti, *Lenin in England*, www.marxists.org.
18. Στο ίδιο.
19. Α. Νέγκρι 1983, ό.π., σ. 192.
20. E. Laclau, “On Populist Reason”, Verso, 2005, σ. x και 19.
21. E. Laclau/C. Mouffe, 2001, ό.π., σ. 167, 169.
22. Γ. Μηλιός, *Ο ελληνικός κοινωνικός σχηματισμός*, Κριτική, 2000.

Ελένη Κουρτζή-Χατζηπαναγιώτου, Το ελληνικό σπίτι, 1982.